

UYG'UR XALQINING MUSIQIY CHOLG'ULARI HAQIDA

Muxamedziyanov Kamil Taxirovich

Jizzax davlati pedagogika universiteti

Musiqqa ta'limi kafedrasining o'qituvchisi

+99893 591-71-93

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15123238>

Annotatsiya. Ushbu maqolada baxshilar tomonidan ijro etadigan qo'shiqlar va musiqiy cholg'ular haqida ma'lumotlar keltirilgan. San'ati va madaniyatida baxshilarning ijro yo'llari insoniyat madaniyati rivojlanishiga muhim o'rin tutgani haqida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlari: Madaniyat, Sharq, urf-odatlar, cholg'ular, baxshi, doston.

Uyg'ur xalq musiqasi san'ati ikki yo'nalishga ega, bular: folklor va og'zaki ana'anaviy kasbiy musiqasidir. Uyg'ur xalqining tarixi, madaniyatini o'rganuvchi G'arb olimlari uyg'urlarning madaniy saviyasini juda yuqori baholaydilar. Volfram Eberxordning yozishicha: "O'rta asrlarda uyg'urlar xitoy she'riyatiga, adabiyotiga, musiqasi va tasviriy san'atiga katta ta'sir ko'rsatganlar.

Uyg'ur xalqining badiiy o'ymakorlik san'atida musiqqa cholg'ularini tayyorlashga alohida o'rin ajratiladi. Uyg'ur xalq musiqasi cholg'ulari turli – tumanligi, tovush va bezaklarning ovziga xosligi bilan ajralib turadi. Uyg'ur ana'anaviy kasbiy musiqasi uchta hududga bo'linadi, bular; Qahgar, Kumul va Ili vodiysidir. Ili vodiydagi ana'anaviy musiqasi yekchi deb hisoblanadi. Uyg'ur ana'anaviy musiqasining tizimiga kiruvchi janrlar maqom va muqom musiqasiga kiruvchi janrlar; dostonlar, nahsho va sanamdir.

Uyg'ur xalq cholg'ulari ham, aksariyat xalqlardagi linadikabi uch asosiy guruhga bo'linadi: torli, damli va urma cholg'ular. Torli cholg'ular guruhiga dutor, tambir, ravap, satar, g'ijjaklar kiritilgan. Dap, tevilvaz, nagra kabi cholg'ular – urma cholg'ular guruhiga mansub. Nay, surnay, karnay, yanchin yoki chang (tsimbalani eslatuvchi) lar esa damli cholg'ular guruhiga kiritiladi. Qashgar (janub) va G'ulja (shimol) hududlari cholg'ulari bir – biridan ayrim qirralari bilan farqlanadi. Xalq orasida ular qashqar yoki ili cholg'ulari deb yuritiladi. Musiqqa cholg'ularini tayyorlash jarayoni murakkabligi bilan e'tiborni tortadi. Har bir cholg'u yasovchi usta o'zining sirlarini faqatgina yaqin odamlariga aytardi edi. Uyg'ur musiqasi cholg'ulari juda chiroyli bezatilar edi. Uyg'ur xalqining hayotida musiqqa va raqslar ahamiyatli o'rin egallaydi.

Jivapu – rubob cholg'usining xitoycha nomlanishidir. Rubob cholg'usi uyg'ur, tojik va o'zbek xalqlarida keng qo'llaniladi. Mazkur cholg'u 14 – asrda paydo bo'lgan va 600 yillik tarixga ega. Rubob yog'ochdan tayyorlanadi. Rubobning shakli o'ziga xos. Jivapular turli xil bo'adi. Ularning simlari uchtdan to'qqiztagacha bo'lishi mumkin. Uyg'ur ruboblari qashqar va do'lon ruboblari ajratiladi. Qashqar ruboblari yumshoq va baland bo'lmagan tovush chiqaradi.

Duttar – chertma cholg'u bo'lib, uyg'ur xalqida keng tarqalgan. Duttar tut daraxti yog'ochidan yasaladi. Simlari ikkita (ipak yoki mol ichagidan), yuqori sim kichik oktava "si", birinchi oktava "do" va "re" tovushlariga; pastki sim kvarta yoki kvinta pastga sozlanadi. (16-bet).

Tambur – plektorli xordofon. Uning korpusi ikki qismdan iborat: noksimon qorin qismi va uzun grif qismi. Tambur tut daraxtidan tayyorlanadi. Cholg'uning beshta metallardan

tayyorlangan simi bo'ladi. Tambur muqomlarning "Muqom beshi" bo'limini ijro etishda solo tarzida, jo'rsoz sifatida va ansambl tarkibida qo'llaniladi.

Ravap – plektorli xordofon. Mazkur cholg'u qadimgi cholg'ulardan biridir. Uning korpusi uch qismdan iborat: qorin qismi, grif va shoxsimon shakldagi yuqori qismi. Yuqori qismiga quloqlar o'rnatiladi. Bu cholg'u ham tut daraxtidan yasaladi. Ravapning beshta simi bo'ladi (1 tasi ichakdan, 4 tasi metallardan). Ravap Solo, jo'rsoz va ansambl tarkibida ham qo'llaniladi.

G'ijjak – kamonli xordofon. Uyg'ur xalqida keng tarqalgan. Uning korpusi qorin va ingichka grifdan tarkib topadi. G'ijjak tut daraxtidan tayyorlanadi. G'ijjakning qorin qismiga baliq yoki ilon terisi qoplanadi. Dastlab ot yolidan tayyorlangan ikki simi bo'lgan. Hozirgi g'ijjaklar 4 ta simli bo'lib, biri metallardan, qolgan uchasi ichakdan tayyorlanadi. G'ijjak solo, jo'rsoz va ansambl cholg'uchi hisoblanadi.

Satar – torli xordofon. Boshqa cholg'ularga nisbatan kam qo'llaniladi. Bu cholg'uda asar ijro etish uchun katta mahorat talab qilinadi. Tamburga nisbatan kattaroq qoringa ega. Grif esa qalinroq va kaltaroq yasaladi. Satar tut daraxtidan yasaladi. Simlari 9 tadan 13 tagacha bo'lishi kuzatiladi. Simlar metallardan tayyorlanadi. Ijrochi birinchi simda chaladi. Boshqa simlar – rezonans beruvchi simlar hisoblanadi. Simlar asosan hofizning ovozigacha moslanadi (Kichik oktava "sol", "lya", "si"). Satar muqomlarning boshlangich bo'limi "Muqomboshi"da jo'rsoz sifatida qo'llaniladi. Bundan tashqari Solo, jo'rsoz va ansamblar tarkibida ham qo'llaniladi.

Qonun – plektor – urma xordofon hisoblanadi. Qonun uyg'ur xalqining qadimgi cholg'ularidan hisoblanadi. Ushbu cholg'uning shakli noto'g'ri uchburchak shaklida bo'lib, korpus tut daraxtidan yasaladi. Simlari metallardan. Diapozoni – ikki oktavani tashkil qiladi. Kichik oktava "si" va ikkinchi oktavani "do" tovushlari.

Chang – urma xordofon; chang trapetsiyasimon shaklda bo'lib, uning korpusi tut daraxtidan tayyorlanadi. Simlari metallardan. Diapozoni: kichik oktava "sol"dan uchinchi oktava "re" gacha (ba'zan "si"). Chang solo, jo'rsoz va ansambl cholg'usi sifatida qo'llaniladi.

Nay – aerofon cholg'u bo'lib, u bambuk yoki dub daraxti yog'ochidan tayyorlanadi. Nayning 12 ta teshigi bo'lib, 6 tasi ijro uchun, bittasi puflash uchun, 5 tasi rezonans berish va tovushning aniq balandligini belgilash uchun xizmat qiladi. Nay solo va ansambl tarkibida qo'llaniladi.

Qo'shnay – ikki nay bir – biriga jipslashgan bo'lib, bambuk yoki dub daraxtining yog'ochidan tayyorlanadi. Tuzilishi nay bilan o'xshash. O'tirgan yoki turgan holda ijro etiladi. Solo yoki ansambl tarkibida qo'llaniladi.

Surnay – TSilindr shaklidagi cholg'u tut daraxtidan tayyorlanadi (yoki dub daraxti). 8 ta teshigi bor. 7 tasi ijro uchun, bittasi rezonans hosil qilishi uchun.

Karnay – mundahtukli cholg'ular oilasiga kiritiladi. TSilindr shaklidagi cholg'uning tanasi pastga tomon kengayib boradi. Tovushlari aniq balandlikka ega emas.

Dap – membronofon guruhiga kiritiladi. Tut daraxtidan tayyorlangan obruchga qo'y terisidan membrana tortiladi. Ikkinchi tomoniga metall shaqildoqlar taqiladi.

Tevilvaz – qozon shaklidagi qizil misdan tayyorlangan korpusga ho'kiz terisidan membrana tortiladi.

Nag'ra – uning korpusi (chugun)dan qozon shaklida tayyorlanadi. Unga ho'kiz terisidan membrana tortiladi. Bu cholg'uning turlari ko'p: bosh nag'ra, ottura nag'ra, ayaq nag'ra.

Dumbak – bu cholgʻu qozon shaklida tayyorlanadi, membrana sifatida hoʻkiz terisi qoplanadi. Dumbakning ham turlari mavjud: harbiy (jang dumbak), oddiy dumbak.

Sapay – bambuk yoki dub yogʻochidan tayyorlanadi. Ikki tayoqcha koʻrinishiga ega. Tayoqchalarning yuqori qismiga metall shaqildoqlar oʻrnatiladi.

Juptash – ikkita silliqlangan tosh bogʻichlar yordamida biriktiriladi. Bir – biriga urib tovush chiqariladi.

Qashuq – dub daraxti yogʻochidan tayyorlanadi.

Chaq – chuq – dub yogʻochidan yasalgan va silliqlangan ikkita brusok oʻzaro bogʻichlar yordamida biriktiriladi.

Chaqcha – hayvon suyaklaridan tayyorlangan va silliqlangan brusoklar oʻzaro bogʻichlar yordamida biriktirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Qodirov P. Jahon mamlakatlari. 53 b. T., 2009.
2. Мирхайдарова З.М. Жақон халқлари мусика санъатининг ривожланиш жараёни. 42 б. Т.; 2009.
3. Эолян И. Традиционная музыка арабского Востока. М.; 1990.
4. Oʻzbekiston Milliy Entsiklopediyasi. V jild, 484-488 betlar. T., 2003.
5. Музыкальная энциклопедия. Иранская музыка. II т. с.561-569. М., 1974.
6. Matyoqubov O. Ogʻzaki anʻnanadagi professional musiqa asoslariga kirish. 6-7 b. T., 1983.
7. Барбад: Эпоха и традиции культуры. с. 10-17. Душанбе., 1989.
8. Ғофурбеков Т. Сайланма. 21 б. Т., 2009.
9. Виноградов В. С. Классические традиции иранской музыки. с. 105-115. М., 1982.
10. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T., 2017.
11. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, Demokratik Oʻzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagʻishlangan Oliy Majlis palatasining qoʻshma majlisidagi nutqi. T., 2017.
12. Mirziyoyev Sh. M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini takominlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Oʻzbekiston Resoublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi maʼruzasi. 2016- yil 7-dekabr. T., 2017.
13. 2017-2021 yillarda Oʻzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yoʻnalishi boʻyicha harakatlar strategiyasi. (elektron versiyasi).
14. www.tdpu.uz
15. www.pedagog.uz